

Старажытная скарбніца. Час найноўшы

Балоты для нашага народа - асаблівы прыродны комплекс. Утварыліся яны на беларускіх землях 6-8 тыс. год таму і спрадвеку давалі нашым продкам недасягальны для ворага прытулак, адорвалі карыснымі прадуктамі харчавання, кармамі для хатняй жывёлы і выкоўвалі самабытны характар людзей з балот, адлюстраваны, у прыватнасці, у эпічным рамане Івана Мележа «Людзі на балоце». У наш час беларускія балоты таксама адыгрываюць вельмі важную ролю, прычым не толькі ў жыцці натай краіны... І людзей на балоце зараз хапае. Праўда, сёння тэта не толькі тутэйшыя: да жыхароў навакольных вёсак, што традыцыйна наведваюцца туды ў грыбы і ягады, далучыліся экатурысты, у тым ліку замежныя, гаспадарнікі і прадпрыемальнікі, у пошуку перспектывных ідэй, а галоўнае, навукоўцы самых розных галін ведаў. Гісторыкі знаходзяць там рэшткі старажытных паселішчаў, што добра захаваліся ў тоўшчы торфу. Арнітолагі назіраюць за рэдкімі відамі птушак і спрыяюць павелічэнню іх папуляцыі. А супрацоўнікі лаба-раторыі геабатанікі і картаграфіі расліннасці Інстытута эксперыментальнай батанікі ім. В. Ф. Купрэвіча НАН Беларусі вывучаюць жыццё балот у комплексе падчас штогадовых летніх экспедыцый і ствараюць карты беларускіх балот, на якіх з кожным годам застаецца ўсё менш белых плям.

Сёння ў Беларусі ў прыродным ці блізім да прыроднага стане захавалася 863 тыс. га балот (29,3% ад іх першапачатковай плошчы), 630 тыс. га з якіх знаходзяцца ў межах асабліва ахоўных прыродных тэрыторый. Каля 313 тыс. га адпавядаюць крытэрыям тыловых і рэдкіх біятопаў і маюць патрэбу ва ўстанаўленні рэжыму спецыяльнай аховы. Міжнародны статус аховы маюць 314 тыс. га балот.

- *Што да міжнароднай цікавасці да нашых балот, дык зараз у свеце стала модным шукаць і падтрымліваць ранімыя экасістэмы, - лічыць намеснік дырэктара Інстытута эксперыментальнай батанікі*

НАН Беларусі кандыдат біялагічных навук Дзмітрый Грумо. - Асабліва калі за мінімум сродкаў дасягаецца вялікі эфект па захаванні біялагічнай разнастайнасці, яку выпадку з беларускімі балотамі. Але гэта не адзіная карысць ад іх. Галоўнае, што вялікія балоты краіны садзейнічаюць падтрымцы адпаведнага рэгіянальнага гідралагічнага рэжыму для ўстойлівага функцыянавання прыродных экасістэм. Акрамя таго, яны адфільтроўваюць і назапашваюць прэсную ваду. Больш за 7 млрд м³, між іншым. Гэта дазваляе ў тым ліку «падсілкоўваць» рэкі і азёры. Неяк мы займаліся проектам па захаванні лота Ельня, што на Віцебшчыне. У выніку меліярацыі яно моцна гарэла. Для фінансавання проекта знайшлі інвестара - кампанію па вытворчасці кока-колы, якая папярэдне пацікавілася эканамічным эфектам ад укладанняў. Мы падлічылі, што 100 тыс. дол., якія патрабаваліся для будаўніцтва дамбы, выратуюць балота з запасам адфільтраванай вады аб'ёмам 70% ад аб'ёму возера Нарач, што ўразіла інвестара значна больш, чым нейкая міфічная біялагічная разнастайнасць.

Наогул Беларусь знаходзіцца ва ўнікальнай сітуацыі, калі ў суседніх краінах, асабліва ў Заходняй Еўропе, балоты знішчаны, і гэтыя каштоўныя прыродныя сістэмы можна знайсці толькі ў нас. Захаваліся яны і ў Расіі, але туды складаней трапіць. У выніку наша краіна мае такую адметную візітную картку.

Яшчэ адна каштоўная функцыя беларускіх балот - газарэгулярная. Дастаткова адзначыць, што балоты, якія захаваліся ў прыродным стане, штогод выводзяць з атмасферы каля 900 тыс. тон дыаксиду вугляроду і выдзяляюць у яе 630 тыс. тон кіслароду, што дазваляе па праву называць гэтыя прыродныя комплексы лёгкімі Еўропы. Але і тэта не апошняя стваральная функцыя беларускіх балот.

Цяжкадаступныя для пранікнення прыродныя сістэмы, яны сталі надзейным месцам пражывання рэдкіх відаў дзікіх

жывёл, птушак і раслін, што знаходзяцца пад пагрозай знікнення.

На балотах Беларусі захавалася каля 40% сусветнай папуляцыі вяртлявай камышоўкі, 10% вялікага падорліка, 3% дупелявідаў, што знаходзяцца пад пагрозай глабальнага знішчэння.

Акрамя таго, там маюцца значныя біялагічныя рэсурсы журавін, лекавых раслін, паляўнічых відаў дзікай жывёлы.

Багатая прыродная разнастайнасць, сканцэнтраваная ў такой экзатычнай экасістэме, як балота, не магла не прыцягнуць увагу турыстаў, у тым ліку замежных. Дарэчы, экскурсіі на тое ж балота Ельня распісаны на год наперад.

- *Развіццё на балотах экатурызму стварыла новыя магчымасці для мясцовых жыхароў, - дзеліцца назіраннямі Дзмітрый Грумо. - Калі старэйшае пакаленне мае дадатковы заробак ад збору і рэалізацыі дароў прыроды, у першую чаргу журавін, дык маладзей-шыя ствараюць аграсядзібы для прыёму турыстаў або атрымліваюць сертыфікат гіда і водзяць экскурсіі па самых маляўнічых балотных кутках, балазе дзякуючы ўкладанню замежных інвестараў па балотах пракладзены экасцежкі.*

- *Дарэчы, калі гуляеш па балоце з дасведчаным правадніком, ніякія сцежкі не патрэбны, - далучаецца да размовы старшы навуковы супрацоўнік лабараторыі кандидат біялагічных навук Наталля Зелянкевіч. - Для нас, напрыклад, балотная расліннасць нібыта дарожная разметка для вадзіцеля: адразу папярэдзіць, куды не варта крочыць. Акрамя замежных турыстаў, між іншым, нашымі балотамі цікавяцца і тамтэйшыя арнітолагі, аматары бёрдвочыngu. У прыватнасці, заваяваў папулярнасць Жураўліны фэст, што ўжо традыцыйна праходзіць у верасні ў Міёрах. Там звычайна такое прадстаўніцтва замежных амбасад назіраецца, якое больш нідзе на нашай перыферыі неўбачыш.*

«Чырвонакніжнікі», якія абралі беларускія балоты сваім домам, прыцягнулі ўвагу і еўрапейскіх навукоўцаў. У прыватнасці, арнітолагі Акадэміі навук атрымалі грант Еўрасаюза для аднаўлення папуляцыі вяртлявай камышоўкі, якая знаходзіцца на мяжы знікнення. Між іншым,

гэта пакуль адзіны выпадак, калі грошы Еўрасаюза выдзелілі не яго члену. Мэта праекта ў тым, каб перасяліць некаторых асобін з беларускага заказніка «Званец», дзе знаходзіцца буйнейшая ў свеце папуляцыя гэтай рэдкай птушкі, на літоўскае балота. Гэта не так проста. Калі перамясціць на новае месца дарослых, яны ўсё роўна вернуцца на роднае балота, бо спрацуе генетычная памяць. Таму птушанят, што толькі вылупіліся, адбіралі ў бацькоў, кармілі ўручную, пазней, ужо пасталелых, перавозілі ў Літву і выпускалі на балоце. І зараз ажно дзевяць самцоў вярнуліся ўжо на новае месца, што дазваляе гаварыць пра аднаўленне гэтай папуляцыі ў Літве.

І ўсё ж самай прыцягальнай каштоўнасцю балот ва ўсе часы быў торф, які назапашваўся ў іх нетрах на працягу тысячагоддзяў і традыцыйна выкарыстоўваўся ў якасці паліва і ўгнаення. Таму гісторыя меліярацыі балот з мэтай яго здабычы налічвае некалькі стагоддзяў. Аднак шырокамаштабнае іх асушэнне было праведзена ў Беларусі ў асноўным у 1960-80-я гг. Да 90-х работы па меліярацыі зямель былі згорнуты. У тым ліку і з-за шкоды ад яе, якая да таго часу стала ўжо відавочнай.

- *Тут пытанне дыскусійнае, - лічыць Дзмітрый Грумо. - Біёла-гі будуць гаварыць пра безумоўную шкоду меліярацыі, бо яна карэнным чынам і не ў лепшы бок ператварыла прыроднае асяроддзе рэгіёна. Эканамісты і гаспадарнікі звернуць увагу на тое, што менавіта дзякуючы асушэнню балот Палессе здолела зрабіць эканамічны рывок.*

- *Меліярацыя відавочна палепшыла ўмовы жыцця мясцовых жыхароў, бо даўней яны сяліліся на астравах паміж балот, пакутавалі ад спецыфічных захворванняў, уласцівых пераўвільготненым мясцовасцям, у гасці да родзічаў ездзілі на лодках, не кажучы ўжо пра адсутнасць апошніх дасягненняў цывілізацыі, - далучаецца да тэмы Наталля Зелянкевіч. - Галоўная праблема ў тым, што часцяком да асушэння балот падыходзілі, так бы мовіць, агулам, без вывучэння канкрэтнай сітуацыі на месцы, іншымі словамі, меліяравалі*

нерацыянальна, калі эканамічнага эфекту ўсяго нічога, а балота пашкоджана.

- Так што, як біёлаг, я не з'яўляюся прыхільнікам меліярацыі, -падсумоўвае Дзмітрый Грумо. -Скажам так: балоты ў свой час дапамаглі нам, а цяпер мы павінны дапамагчы балотам.

Такім чынам, сёння стаіць задача падтрымліваць існуючыя балоты, а асушаныя, што ўжо выйшлі з сельскагаспадарчага звароту, аднаўляць і вяртаць у прыроднае асяроддзе. Да таго ж нарэшце дасягнуты кансэнсус паміж прыродаахоўнымі і гаспадарчымі інтарэсамі, балазе, аграрная вытворчасць зараз развіваецца інтэнсіўна, што дазваляе не пашыраць плошчу зямельных абшараў.

- Ды і менталітэт людзей змяніўся: «злёныя тэндэнцыі» праніклі ў свядомасць абывацеляў, -лічыць Дзмітрый Грумо. - Сёння наконт лібога ператварэння балот, вырубкі лесу ўзнімаецца грамадскасць. У прыватнасці, мы на працягу месяца назіралі за дыскусіяй у прэсе, калі ішло будаўніцтва дарогі праз Альманскія балоты. І я лічу, што гэта нормальна, дыялог павінен быць у грамадстве, каб рашэнні прымаліся не толькі на карысць гаспадарнікам. Да балот трэба ставіцца з павагай, бо гісторыя нашай краіны так ці інакш звязана з імі. Нават калі мы не любім іх, на нашай ментальнасці яны адбіліся. Жыццё нашых продкаў сярод балот, у некаторай ізаляванасці, вы хавала назіральнасць і павагу адносінах да прыроды; постоянны непакой ад загадкавага і небяспечнага суседства выпрацаваў насцярожанасць перад невядомым; нашыя слаўтыя нетаропкасць і памяркоўнасць таксама адтуль - на балоце небяспечна спяшацца.

На шчасце, з 90-х гадоў у краіне змянілася парадыгма адносін да балот з чыста спажывецкай да апякунскай і партнёрскай. Так, задача лабараторыі геабатанікі і картаграфіі расліннасці Інстытута эксперыментальнай батанікі НАН Беларусі, у прыватнасці, -спрыяць захаванню балот: разведваць на прадмет наяўнасці ўнікальных аб'ектаў, дакументальна абгрунтоўваць мэтазгоднасць і ствараць асабліва ахоўныя тэрыторыі, у тым ліку на міжнародным узроўні, так званыя Рамсарскія ўгоддзі.

А што да нашай галоўнай балотнай каштоўнасці, торфу, маштаб яго здабычы значна паменшыўся. Яго выкарыстанне ў якасці паліва ўжо не так актуальна, хаця ў пасляваенны час ён вырuchyў людзей. Сёння, напрыклад, у трэндзе вытворчасць з торфу грунтоў - прадуктаў з мінімумам выняцця зыходнага матэрыялу, але з высокім дабаўленым коштам.

Трэба асоба адзначыць, што зараз рыхтуецца Закон аб балотах. Ён стане сапраўдным прарывам для прыродаахоўнікаў, якія змогуць яшчэ болы дзейсна дапамагачь балотам.

Кацярына АГЕЕВА

Источник: Наука и инновации. – 2019. – № 7. – С. 78-82.